

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

จากหลักฐานเอกสารโบราณประเภทตำนาน พงศาวดาร และกฎหมายฉบับต่าง ๆ ที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมล้านนา ทำให้ทราบว่า กินแค้นล้านนามีความเจริญรุ่งเรือง เป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญและมีวิวัฒนาการทางการ เมืองสังคมมาแต่อดีต อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าในขอบเขตของกินแค้นล้านนาได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งบ้านเมืองของคนกลุ่มต่าง ๆ หลายกลุ่ม ดังปรากฏมีกลุ่มเมืองสำคัญ ๆ คือ เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองทริภุชชัย เมืองพะเยา และเมืองเชียงใหม่ ซึ่งก็กระจายอยู่บริเวณที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขาอันมีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านหลายสาย อาทิ เช่น ลำน้ำแม่ปิง ลำน้ำแม่กก ลำน้ำแม่สาย เป็นต้น กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งบ้านเมืองบริเวณที่ราบดังกล่าว มีความรู้ ความสามารถในการ เอาชนะธรรมชาติแวดล้อมด้วยการร่วมแรงงานกันของกลุ่มคนเพื่อควบคุมให้น้ำไหลมาช่วยในการเพาะปลูกและอุปโภค บริโภค ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ตามสภาวะแวดล้อมที่เป็นที่ราบระหว่างหุบเขา ซึ่งฝนตกไม่แน่นอน และการที่แม่น้ำ ลำธารมีมากมาย แม่น้ำไหลแรงและเร็ว จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้การจักรระบบขึ้นมา ทราบน้ำและระบายน้ำที่เรียกในภาษาพื้นเมืองล้านนาว่า ระบบนาเหมืองนาฝาย

เรื่องราวเกี่ยวกับระบบนาเหมืองนาฝายที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับสังคมล้านนาแต่โบราณมานั้นได้มีผู้ทำการศึกษาและตั้งเป็นข้อสรุปที่สำคัญและน่าสนใจอยู่หลายประการ ดังนี้

1. กล่าวไว้ว่า ระบบนาเหมืองนาฝายเป็นระบบที่มีความสำคัญทำให้สังคมล้านนา เกิดเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบท่อน้ำที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมการผลิต เพื่อยังชีพของราษฎร ในบ้านเมืองและระบบนาเหมืองนาฝายดังกล่าวยังมีความสำคัญ

และเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับพัฒนาการของสังคมเมืองและรัฐล้านนาในระยะที่เริ่มสร้าง¹

2. เป็นการศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการจกการระบบนาเหมืองนาผายไว้ว่า มีอยู่ 2 ระดับ คือ ระดับ คือระดับชาวบ้านที่ร่วมแรงงานกันจกทำเอง บริหารระบบร่วมกันโดยรัฐไม่มีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องใด ๆ เลย กับในระดับที่รัฐเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในส่วนที่เป็นระบบขนาดใหญ่² และยังชี้ว่าในการจกการระบบนาเหมืองนาผายทำให้เกิดพัฒนาการทางสังคมในลักษณะของสังคมกึ่งพลังน้ำ (guasi - hydraulic society) ขึ้นมาในล้านนา³

ข้อสรุปดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยกระตุ้นให้ผู้เขียนสนใจศึกษาเกี่ยวกับระบบนาเหมืองนาผายที่ปรากฏอยู่ในสังคมล้านนา เพื่อการเสนอภาพเกี่ยวกับระบบนาเหมืองนาผาย ตามความเป็นจริงที่พบในหลักฐาน ซึ่งนำมาใช้ประกอบการศึกษา โดยมุ่งที่จะ

1

Jack M. Potter Thai Peasant Social Structure 1976, Chicago, University of Chicago Press, p. 81-82 and Brailey Nigel J. "The Origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos, 1850 - 1892 " 1968, p. 1-2

2 Kraisri Nimmanahaeminda "The Irrigation Laws of King Mingrai" In Ethnographic Notes on Northern Thailand, ed. by Lucien M. Hanks, Jane R. Ranks and Lanristion Sharp, Ithaca : Cornell University Press, and Wijewardene Gehan "Hydraulic Society in Contemporary Thailand" In Horobert and Chapman E.C. ed. Studies of Contemporary Thailand 1973, p 98

3 Yoneo Ishii " History and Riee Growing" in Thailand A Rice - Growing Society translated by Peter and Stephanie Hawkes, Monographs of the Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, The University Press of Hawaii Honolulu. p. 23.

ชี้ว่า ระบบนาเหมืองนาฝายในสังคมล้านนาเป็นรูปแบบการปรับตัวของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและในบริเวณที่ตั้งหลักแหล่งบ้านเมือง และระบบนาเหมืองนาฝายยังเป็นวัฒนธรรมที่มีมาอย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ของการตั้งบ้านเมืองของกลุ่มชนชาวไทยภาคเหนือมาเป็นเวลานานตั้งแต่โบราณกาล ซึ่งนับว่าเป็นความสำเร็จอย่างสูงสุดในการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านและความคงอยู่ของสังคมล้านนา ซึ่งในการศึกษาเรื่องราวดังกล่าวนี้ ผู้เขียนได้ตั้งจุดมุ่งหมายในการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

ศึกษานโยบายการบริหารระบบนาเหมืองนาฝายที่มีต่อการจัดระเบียบสังคมในล้านนา ตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งอาณาจักรตลอดมาจนถึงสมัยพระเมืองแก้ว ใน พ.ศ. 2068 ในแง่บทบาทของรัฐและชาวบ้านในการดำเนินการสร้าง การบริหารระบบนาเหมืองนาฝาย ตลอดจนการดูแลบำรุงรักษาระบบ รวมทั้งกฎหมาย ข้อบังคับ ระเบียบวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับระบบนี้ และในแง่การควบคุมและจัดระเบียบสังคมล้านนาในช่วงเวลาดังกล่าว

ขอบเขตหรือแนวเหตุผลของการศึกษา

สังคมล้านนา ซึ่งหมายถึง สังคมของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำกก ลุ่มแม่น้ำปิง และลุ่มน้ำแม่สาย อันได้ปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยพระยามังราย เป็นสังคมเกษตรกรรมแบบท่อน้ำ ที่มีการชลประทานระบบนาเหมืองนาฝาย การชลประทานแบบนี้แบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับชาวบ้าน เป็นการลงแรงงานร่วมกันชุดเหมืองฝายและดูแลรักษา ระดับรัฐ ผู้ที่มีอำนาจปกครองเป็นผู้ที่มีอำนาจเป็นผู้คอยชี้แนะแนวทางในการสร้างเหมืองฝาย ระบบนาเหมืองนาฝายแบบนี้เป็นการประสานกันระหว่างรัฐและชาวบ้านโดยตรง นอกจากนี้รัฐยังออกกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ วิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับระบบนาเหมืองนาฝาย เพื่อใช้ควบคุมจัดระเบียบสังคม ซึ่งหมายถึงการรวบรวมและเกณฑ์แรงงานชาวบ้านเพื่อการเกษตรกรรมและเพื่อการคงอยู่ของสังคม

ความสำคัญหรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากวิจัยนี้

1. ได้ข้อมูลเป็นแนวทางที่จะทำให้เข้าใจระบบการชลประทานนาเหมืองนาฝาย อันเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมล้านนา ที่แม้ในปัจจุบันก็ยังคงยึดถือและใช้ประโยชน์อยู่
2. ได้ภาพรวมของสภาพสังคมเกษตรกรรมสมัยโบราณ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน

วิธีการศึกษาและหลักฐานที่ใช้

แบบการศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้วิธีการพรรณนาความเชิงวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ (Historical Analysis) โดยอาศัยข้อมูลจากหลักฐานประเภทเอกสาร 2 ประเภท ดังนี้

1. หลักฐานชั้นต้น (Primary Source) อันได้แก่ หลักฐานพื้นเมืองพวกศิลาจารึก อาทิเช่น ศิลาจารึกวัดพระยืน ตำนานบางฉบับ เช่น ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานเมืองต่าง ๆ เป็นต้น รวมถึงกฎหมายต่าง ๆ ที่ปรากฏในบัญชีหนังสือตัวเขียนและตัวจารในหอสมุดแห่งชาติ เช่น กฎหมาย โศสธารษฎร์ กฎหมายพระเจ้ามังราย เป็นต้น

2. หลักฐานชั้นรอง (Secondary Source) ได้แก่ เอกสารในรูปของบทความ หนังสือเล่มที่สำคัญ รวมทั้งเอกสารพื้นเมืองที่ได้มีการปริวรรตคัดลอกและจัดพิมพ์ขึ้น เช่น พงศาวดารโยนก ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานสิงหนวัติกุมารฉบับสอบค้น ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67 และมังรายศาสตร์ เป็นต้น

คำอธิบายเฉพาะ

"ล้านนา หรือสังคมล้านนา" ที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์นี้ หมายถึง สังคมของบ้านเมืองในเขตที่ราบลุ่มเชียงรายได้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำกก ลุ่มแม่น้ำสาย และเขตที่ราบลุ่มเชียงใหม่ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง

"นาเหมืองนาฝาย" หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการดำเนินการท่อน้ำ และระบายน้ำ สำหรับพื้นที่เพาะปลูกในชุมชนเกษตรกรรม ซึ่งจะพบได้ในสังคมล้านนา อันเป็นสิ่งคมบ้านเมืองที่กระจายอยู่บนที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา เป็นระบบการท่อน้ำและส่งน้ำจากแหล่งต้นน้ำไปตามลำเหมืองที่ขุดขึ้น ส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่นาด้วยวิธีการปล่อยให้น้ำไหลไปเองตามธรรมชาติแรงดึงดูดของโลก

"การจักระเบียบสังคม" ในที่นี้หมายถึง การสร้างสังคมให้ดำรงอยู่อย่างมีแบบแผน มีการแบ่งชนชั้นและจำแนกฐานะของกลุ่มบุคคลในสังคมตามที่ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ของสังคม คือ ภัยทริยกับขุนนาง และชาวบ้านหรือไพร่เมือง

ขอบเขตระยะเวลาในการศึกษา พ.ศ. 1839 - พ.ศ. 2068

หลักฐานจากตำนาน พงศาวดาร และกฎหมายต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการศึกษาเป็นข้อมูลที่ให้ภาพสังคมล้านนาในช่วงสมัยราชวงศ์มังรายเป็นส่วนใหญ่ ทั้งยังพบว่า "พ.ศ. 1839 พระยามังรายทรงประกาศความเป็นใหญ่และดำเนินการรวบรวมเมืองต่าง ๆ ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำกก ลุ่มแม่น้ำสาย กับที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดอาณาจักรล้านนาที่มีความมั่นคงขึ้นมา ประกอบกับในรัชสมัยราชวงศ์มังรายปกครองบ้านเมืองเป็นช่วงที่อาณาเขตกว้างขวางมีรูปแบบการเมือง การปกครองที่แน่นอน มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อเป็นเครื่องควบคุมสังคม มีหน่วยการปกครองที่เล็กที่สุด คือ พันนา หลาย ๆ พันนา รวมกันเป็นเมือง ซึ่งพันนาหรือระบบพันนามีความสำคัญเป็นแหล่งรายได้และการควบคุมกำลังคนของขุนนาง รวมทั้งเป็นระบบที่สัมพันธ์กับการจักระบบนาเหมืองนาฝาย ดังนั้น จึงถือกำหนดเอา พ.ศ. 1839 อันเป็นปีที่พระยามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี ทั้งอาณาจักรล้านนาชั้นอย่างมั่นคง เป็นตัวกำหนดเวลาเริ่มต้นทางการศึกษาความเกี่ยวพันของระบบพันนาและระบบนาเหมืองนาฝายกับการจักระเบียบสังคมและระบบพันนาปรากฏสืบมาตลอดจนถึงสมัยพระเมืองแก้ว อันเป็นช่วงที่ขุนนางระคับที่ปกครองพันนากำลังมีอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจและการควบคุมกำลังคนมาก พระเมืองแก้วได้พยายามใช้พฤติกกรรมการกัลปนา

คือ การอุทิศที่ดิน แรงงาน ผลผลิตให้กับวัด ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นความพยายามใช้
 พฤศจิกายนการกัลปนามาควบคุมอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจในพื้นที่อย่างใกล้ชิด :
 เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีกับบรรดาเจ้าเมือง ชุนนาง เพื่อให้ได้ฐานอำนาจทางการเมือง
 เมืองเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดเสถียรภาพทางการเมือง ฉะนั้น ขอบเขตในการศึกษาจึงยุติ
 ลงเพียงแค่นี้สมัยพระเมืองแก้ว คือยุคถึงที่ราว พ.ศ. 2068 อันเป็นช่วงที่กษัตริย์ยังคง
 มีพระปรีชาสามารถทรงพยายามควบคุมและยุบคิพบาทของระบบเจ้าเมืองผู้ครองพินนา
 ซึ่งเป็นหน่วยย่อยของการปกครองอาณาจักรในระดับหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับ
 ระบบนาเหมืองนาฝ่ายและการจักระเบียบสังคม แต่หลังจากสมัยพระเมืองแก้ว พ.ศ.
 2062 มาสถานการณ์มิได้เป็นเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะมีการเปลี่ยนแปลง ดังปรากฏว่า
 ชุนนาง กลับมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นอีกทั้งยังมีการแตกแยกของกลุ่มชุนนาง มีการแบ่งชิง
 ความเป็นใหญ่ในระหว่างชนชั้นปกครองจะทำให้ล้านนาต้องตกอยู่ในสภาพแห่งความเสื่อม
 ความอ่อนแอ ขณะเดียวกันนั้นภาคผนวกอาณาจักรได้ปรากฏมีศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง
 เมืองที่เข้มแข็งกว่าขึ้นมา ได้แก่ พม่า และอยุธยา พยายามเข้ามามีบทบาทเกี่ยวพัน
 กับล้านนา จนที่สุดในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อาณาจักรล้านนาต้องตกอยู่ภายใต้
 อำนาจของพม่า และรวมเข้าเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทยสมัยรัชกาลที่ 1